

Cleuna, Časopis Franjevačkoga muzeja i galerije Gorica — Livno, god. II., br. 2(2017), ISSN: 2303-5501 Ur. Dražena Džeko, Livno 2017, 351 str.

U kolovozu 2017. izašao je iz tiska novi, drugi broj časopisa *Cleuna*, u izdanju Franjevačkog muzeja i galerije Gorica u Livnu. Časopis je široj javnosti predstavljen 4. kolovoza 2017. u Livnu, a 6. listopada u Zagrebu. Objavljen u prepoznatljivom formatu, s visokom kvalitetom grafičke obrade fotografija i priloga, časopis sadrži ukupno 15 radova, od čega čak 6 izvornih znanstvenih radova, zatim 1 prethodno priopćenje, 4 pregledna i 4 stručna rada. Raspon odabranih tema je širok te obuhvaća radove s područja arheologije, etnologije, povijesti, povijesti umjetnosti, bibliotekarstva i konzervatorske struke. Radovi su pisani na službenim jezicima Bosne i Hercegovine (bosanski, hrvatski, srpski), a sadržavaju i opširnije sažetke na engleskom ili francuskom jeziku

U prvom radu, *Bregovi nad Bakarama, naselje starčevačke kulture u sjevernoj Bosni*, autori ALEKSANDAR JAŠAREVIĆ i ANA ĐURIČIĆ objavljuju rezultate arheoloških iskopavanja na ranoneolitičkom lokalitetu starčevačke kulture Bregovi nad Bakarama kod Bosanskog Broda. Riječ je o osobito značajnom položaju s obzirom na činjenicu da je to tek četvrti lokalitet starčevačke kulture na tlu Bosne i Hercegovine. Nalazište je smješteno u tzv. prijelaznoj zoni između neolitika na istočnoj jadranskoj obali i kontinentalnog neolitika Balkana, te uz naselja Obre I i Gornja Tuzla, svjedoči o složenom procesu neolitizacije u Bosni. Vre-

menski pripada zreloj fazi razvoja starčevačke kulture. Autori ukazuju na važnost same pozicije lokaliteta u odnosu na srodna nalazišta s druge strane Save, koja pružaju bolju sliku o razvoju zemljoradničkih zajednica. Objavljeni rad upotpunjuje dosadašnje spoznaje o razdoblju mlađeg kamenog doba na području Bosne.

Slijedi rad *Nepublicirani antički nalazi sa lokaliteta Čipuljici kod Bugojna*, autora ADNANA BUSULADŽIĆA, koji prvi put objavljuje nekoliko predmeta (fibule, prsten, predica) što potječu s prostora dosad nažalost nepublicirane velike srednjovjekovne nekropole, smještene uz ostatke kasnoantičke (ranokršćanske) bazilike u Čipuljicima kraj Bugojna. Premda su spomenuti predmeti slučajni nalazi neutvrđenog izvornog arheološkog konteksta, ipak ukazuju na postojanje dosad nepoznatog rimskog sloja na lokalitetu. Autor pretpostavlja da je riječ o rimskom sepulkralnom ili sakralnom objektu koji je prethodio kasnoantičkoj građevini i srednjovjekovnom groblju. Uzimajući u obzir rezultate detaljne tipološke i kronološke analize predočenog materijala, autor ispravno ukazuje na paralele i srodne nalaze na prostoru rimske Dalmacije i susjednih provincija, ali i na širem prostoru Carstva. Kako sam ističe, fibule koje su bile predmetom obrade, upravo se kronološki uklapaju u karakter i rimsku prisutnost na lokalitetu Čipuljici kod Bugojna, te rječito govore da je područje bilo naseljeno od samih početaka rimske vladavine. Na lokaciji sadašnjeg naselja najvjerojatnije je bio nekakav rimski sepulkralni sadržaj, na što se nadovezala kasnija izgradnja kršćan-

ske bazilike i naposljetku srednjovjekovna nekropola. Time se potvrđuje kontinuitet naseljenosti navedenog prostora u dužem vremenskom razdoblju. Provedenu analizu i zaključke podupire i datacija u razdoblje od kraja 1. st. stare ere do 4. st. nove ere.

Sljedeći rad, *Nalazi antičke keramike sa Kastela i Haništa u Banja Luci*, potpisuje MILKA ĐUKIĆ. Autorica uzima u razmatranje nalaze keramike s lokaliteta Kastel i Hanište na području Banja Luke, koji datiraju u rasponu od 1. do 4. stoljeća. Na području Kastela vjerojatno se nalazilo i prvo rimsko naselje Castra, osnovano u 1. stoljeću, a Banja Lukom je prolazila i jedna od najznačajnijih rimskih prometnica, cesta Salona — Servicij, koja je spajala središte provincije Dalmacije s panonskim prostorom. Keramički ulomci s Kastela i Haništa uklapaju se u sliku dosadašnjih srodnih nalaza s prostora sjeverne Bosne, pa se može konstatirati da je riječ o keramici lokalnog karaktera, dok je broj importiranih proizvoda neznatan. Autorica nas upoznaje s tehnikom izrade, načinom pečenja i vrstama sirovine, korištenim u proizvodnji posuđa. Datacija razmatranog materijala bazirana je na stratigrafiji nalazišta, ali i na analogijama na italjskom i panonskom prostoru. Rad je popraćen opsežnim katalogom u kojem se obrađuje, tipološki definira i kronološki vrednuje ukupno 106 keramičkih ulomaka.

U radu MARIJE MARIĆ-BAKOVIĆ, s naslovom *Arheološko-etnološka i povijesno-umjetnička studija o razvitku livanjskih dvodijelnih spona*, u arheološkom, povijesno umjetničkom i etnografskom smislu raspravlja se o dvodijelnim vrsta-

ma spona i njihovom razvoju tijekom raznih kulturno povijesnih razdoblja. Najstariji primjerci ove vrste spona sežu u kasni srednji vijek, što potvrđuju dobro datirani arheološki nalazi koji ih smještaju u 14. ili najkasnije u 15. stoljeće. Oblikovane u kasnogotičkom umjetničkom stilu, spone imaju izvorište u zlatarskim radionicama s područja današnje srednje Dalmacije, a pripadaju nošnji dinarskog kulturnog područja. Njihov razvoj može se pratiti sve do početka 20. stoljeća, kada se javljaju kao dio livanjske narodne nošnje. Najčešće su izrađene od srebra ili pozlaćenog srebra, u visokoj tehnici filigrana i granulacije. Velika učestalost nalaza upućuje na tradiciju njihove izradbe na području Livanjskog polja. Spone kasnogotičkog oblika jedinstvena su pojava, a kasna gotika koja je u 15. st. u punom procvatu u Bosni, zadržala se i u doba osmanske vlasti te se i dalje razvijala na osobit način.

Livanjski pijetlovi, Ostatci kulta pijetla u livanjskome kraju, naslov je rada MIRANA PALČOKA. Uzimajući u razmatranje pet raznovrsnih prikaza pijetlova, autor ukazuje na ostatak kulta pijetlova na livanjskom području. Riječ je o prikazima koji sežu od razdoblja ranog kršćanstva pa sve do današnjeg vremena. Najstariji prikaz na ulomku pluteja ranokršćanske crkve upozorava vjernike na budnost i spremnost na Spasiteljev dolazak. Pijetao na srednjovjekovnome grobnom stečku čuvar je i voditelj mrtvih duša ka Spasitelju, dok suvremeni prikazi postavljeni na krovu čuvaju kuću od vatre, groma i požara, a ukućane od svakog zla. Autor zaključuje kako je u svim doživljajima pijetla zajednička njegova veza

sa smrću i ponovnim životom, kao i zaštitnički stav prema pojedincu ili zajednici. U poganskim kultovima pijetao ima božanske osobine, a u kršćanstvu dobiva proročku osobinu i postaje navjesticatelj Kristova povratka.

RUŽICA BARIŠIĆ (*Iz fundusa stare knjižnice Franjevačkoga samostana sv. Petra i Pavla na Gorici u Livnu, II: Aurelije Augustin, [Sabrana djela] 1550.—1552. godine*) donosi detaljan opis značajnog dijela iz fundusa stare knjižnice franjevačkog samostana. Riječ je o sabranim djelima Aurelija Augustina, otisnutima između 1550. i 1552. godine u venecijanskoj tiskari *Ad signum Spei*. Djela sadržavaju 10 svezaka na latinskome jeziku i pismu, a uvezana su u šest knjiga. Izdanje prati indeks koji je opsežniji i bogatiji od poznatijeg bazelskoga. Sudeći po napomenama, pojedini dijelovi mogli bi pripadati redakciji Erazma Rotterdamskog, dok je komentare djela *O državi božjoj* napisao čuveni španjolski humanist i teolog Juan Luis Vives. Djela nemaju originalni uvez već onaj koji je vjerojatno nastao kasnijih godina, a kada i kako su dospjela u knjižnicu na Gorici, nije poznato. Uzimajući u obzir da je riječ o starim i rijetkim knjigama, autorica je smatrala potrebnim da ih detaljno opiše, kako bi ih se moglo razlikovati od drugih izdanja istoga djela. Posebnu pažnju posvećuje prenošenju temeljnih podataka u skupinama stvarnog naslova i impresuma te materijalnog opisa, kao i opsegu objavljenog djela s vanjskim obilježjima i svim oštećenjima, ravnajući se prema suvremenim propisima knjižnične struke, poglavito međunarodnog stan-

darda bibliografskog opisa starih omeđenih publikacija.

U radu *Privredna oaza banjalučkih Trapista (1869/78-1941)*, BRATISLAV TEINOVIĆ donosi zanimljiv pregled privredne djelatnosti trapističkih redovnika u Banja Luci. Njihova razgranata aktivnost na gospodarskom planu može se pratiti od 1869., kada je utemeljen samostan i trapistička zajednica Marija Zvijezda. Autor donosi iscrpan prikaz gospodarskih djelatnosti zajednice i postignutih rezultata koji su bili i ostali bez sličnog primjera u svom vremenu. U razdoblju od 1869. pa sve do posljednjih godina Kraljevine Jugoslavije, djelatnost ove zajednice bila je u usponu. Nakon toga zapada u složene i zavisničke odnose, da bi tijekom razdoblja NDH i u prvim godinama socijalističke Jugoslavije bila potpuno marginalizirana.

U radu naslovljenom *Livnoer Arbeit*, DAMIR TADIĆ iscrpno se bavi razvojem umjetničkog obrta poznatog pod nazivom livanjski vez. Riječ je o livanjskom vezu u drvu koji je dio kulturne baštine Livna, a proizvodi toga umjetničkog obrta bili su poznati diljem Europe pod njemačkom inačicom *Livnoer Arbeit*. Na osnovi niza podataka, autentičnih svjedočanstava i dosad neobjavljenih izvora, u radu se razmatra početak i razvoj toga obrta sve do njegova gašenja. Početci obrta sežu u šezdesete godine 19. stoljeća, kada se pojavljuje na kundacima pušaka albanskih vojnika, koji su bili dio elitnih vezirovih odreda. Zauzećem Bosne u Livno dolaze austrougarski časnici koji ubrzo uočavaju vrijednost livanjskog veza te postaju njegovi najbolji kupci, a to je doprinijelo i njegovu širenju na eu-

ropskom tržištu. Autor detaljno iznosi podatke o pojedinim radionicama i njihovim voditeljima, te o šegrtima i kalfama koji su u njima radili, a potom o međunarodnim izložbama i priznanjima koja su ti specifični eksponati bosansko-hercegovačkog umjetničkog obrta dobili zbog svojih egzotičnih formi i orijentalizma, atraktivnog široj austrougarskoj i europskoj publici. Krajem 19. st., a osobito u razdoblju nakon Prvoga svjetskog rata, potražnja za livanjskim vezom se smanjuje. U to doba u Livnu donekle uspješno posluje Mamićeva radionica. No njezino poslovanje prekinuto je izbijanjem Drugoga svjetskog rata, kada je vlasnik izbjegao iz Livna u Zagreb. Radionica livanjskog veza u Zagrebu solidno je poslovala sve do 1959. godine. U posljednjem poglavlju teksta autor nas upoznaje s tehnologijom i estetikom inkrustatorske veza.

Tema rada JELE DUVNJAK, *(Ne)redovito sklapanje braka u livanjskome kraju*, je običaj sklapanja braka dogovorenom i prividnom otmicom (tzv. umicanjem) u razdoblju od kraja 19. do sredine 20. st., s osvrtom na suvremeno razdoblje. Autorica u tekstu, uza stručnu literaturu, koristi i terensku građu prikupljenu izravnim intervjuiranjem. Sam običaj umicanja stavlja u širi europski kontekst, a uzima u razmatranje i stavove Crkve i različite stavove društvene zajednice o ovom običaju. Pojava umicanja djevojaka, kao tradicionalnog neredovitog oblika sklapanja braka, vezuje se uz patrijarhalni ustroj obitelji. Iako je prvotni razlog ovoj pojavi bilo protivljenje djevojčinih roditelja, taj običaj kasnije ulazi u modu, pa se umiču i one koje su

se smjele udati za svoga momka. Tome se žestoko protivila Crkva, pa je umicanje djevojke bio sramotan čin, više zbog osude župnika nego zbog same zajednice. Iako sredinom 20. st. polako nestaje društveni okvir u kojem je ovaj običaj nastao i razvijao se, umicanje se javlja i pola stoljeća kasnije, a bilježi se i u 90-im godinama, kao ostatak starije tradicije. No to se više ne događa zbog roditeljskih zabrana već prerasta u zabavni čin.

JOSIP GELO (*Konzervatorsko-restauratorski radovi na zvonnicima i zapadnom pročelju crkve sv. Petra i Pavla na Gorici u Livnu*) izvještava nas o konzervatorskim radovima na zvonnicima i zapadnom pročelju crkve sv. Petra i Pavla na Gorici u Livnu. Na početku ukratko iznosi historijat same crkve, koja spada među prve sakralne objekte u Bosni i Hercegovini, za koje se u vrijeme otomanske okupacije dobilo dopuštenje za gradnju. Radovi na gradnji crkve trajali su od 1854. do 1906. godine. Gradilo se prema nacrtima splitskog arhitekta Franje Moisea, koje je 1903. nadopunio Josip Vancaš. Autor potom daje uvid u zatečeno stanje i vrste oštećenja te provedena konzervatorsko-restauratorska istraživanja i izradu elaborata koji su prethodili samom zahvatu na građevini. Na kraju je detaljno opisan sam zahvat i postupci koji su se tijekom njega vršili, kao i uporabljeni materijali, sredstva i metode primijenjeni tijekom sanacije.

SUZANA DAMIANI autorica je teksta *Konzervatorsko-restauratorski radovi na zidnome osliku samostanske crkve sv. Petra i Pavla na Gorici*. Ona izvještava o konzervatorsko-restauratorskim radovima na zidnome osliku, koji su se izvodi-

li tijekom ljetnih mjeseci u razdoblju od 2002. do 2013. godine. Najprije donosi podatke o samome zidnom osliku, koji je nastao na temelju projekta izgleda unutrašnjosti crkve i njezine dekoracije, koje je osmislio arhitekt Josip Vancaš. Crkvu su oslikali zagrebački slikari Marko i Otto Antonini. Autorica potom ukazuje na stanje zidnih slika prije konzervatorsko-restauratorskih radova, koje su zbog izloženosti različitim nepovoljnim uvjetima bile oštećene, što je uzrokovalo osipanje žbuke i slikanoga sloja, te stvaranje naslaga soli i prljavštine. Konzervatorsko-restauratorski radovi sastojali su se od osnovnih postupaka čišćenja i desalinizacije, učvršćivanja žbuke i slikanoga sloja, injektiranja delaminacija i kaverni, odstranjivanja propale i trusne žbuke, rekonstrukcije dekorativnoga oslika i retuša te reintegracije slikanoga sloja. Tijekom istraživanja vezanih uz oslik crkve, otkriveno je da je nekoliko većih kompozicija radeno po uzoru na grafike francuskog grafičara, slikara i kipara Gustava Dorea.

ŽELJKA MARKOV, u radu *Darovana zbirka suvremene hrvatske grafike iz Zbirke Biškupić (Formiranje suvremene grafičke zbirke u Franjevačkom muzeju i galeriji Gorica — Livno)*, donosi pregled i osvrt na odabrane grafičke listove iz bogate umjetničke zbirke Bože Biškupića, nekadašnjeg ministra kulture Republike Hrvatske, darovane Franjevačkom samostanu Gorica u Livnu, u prigodi ulaska hrvatske u Europsku uniju 2013. godine. Prije ove donacije muzejsko-galerijski fundus sadržavao je 65 grafičkih listova, a nakon donacija Biškupića i fra Joze Vrdoljaka oformljena je suvremena

grafička zbirka koja trenutno obuhvaća 616 grafičkih listova. Od 2013. do 2015. godine pristizale su i nove donacije iz Zbirke Biškupić. Riječ je o djelima renomiranih autora (popis je zaista dug, a među autorima su E. Murtić, J. Kožarić, M. Šutej, V. Jordan, Z. Keser, N. Kavurić-Kurtović, N. Koydl, D. Babić i brojni drugi). Darovana kolekcija suvremene hrvatske grafike iz Zbirke Biškupić daje sažet presjek i omogućava uvid u kontinuiranu putanju razvoja hrvatskoga grafičkog medija od prije sedamdeset godina do danas. Kolekcija je sadržajan rezime hrvatskoga likovnog stvaralaštva u kojem se kroz individualne umjetničke prizme zrcale osobna, društvena, kulturno-loška i politička svakodnevnica suvremenoga doba, a prikazuje svu raznolikost i domete suvremene hrvatske grafike 20. i 21. stoljeća.

TOMISLAV PERKOVIĆ potpisuje rad *Odjeci Morejskoga rata 1684.-1699. u livanjskome kraju i njegove posljedice za katolički puk*. U razmatranje uzima nekoliko epizoda velikoga Morejskog rata u Dalmaciji, ukazujući na njegove posljedice za katoličko stanovništvo livanjskoga kraja. U uvodnome dijelu iznose se okolnosti koje su prethodile Morejskom ratu te se daje šira slika onovremenih prilika. Prvi dio teksta obrađuje poraz Turaka ispred Beča i početak rata u Kliškom sandžaku, te donosi popis starosjedilačkih livanjskih prezimena. Potom se, na osnovi brojnih povijesnih i arhivskih izvora, detaljno prati daljnji tijek rata na području Dalmacije i Bosne, osobito bitke oko Livna, te nastavak preseeljavanja starosjedilačkog katoličkog stanovništva. Nakon bitke za Sinj i potpisi-

vanja mira u Srijemskim Karlovcima 1699. godine, uspostavljeno je razgraničenje; tzv. Linija Grimani razdvojila je starosjedilačko, prije svega katoličko stanovništvo. Livanjski kraj koji je ostao u neposrednom susjedstvu granice, najviše je izgubio u demografskom smislu. Brojne muslimanske obitelji iz oslobođenih dalmatinskih područja pristigle su u livanjski kraj, a katoličko stanovništvo, uz izuzetak nekoliko starosjedilačkih obitelji, napustilo je svoje domove. Godine 1704. misionar splitske crkve, don Mate Bakotić, pohodi livanjski kraj i zatiče samo jednu polusrušenu crkvu (Rapovine) te oko 400 katolika. Zahvaljujući dosad neobjavljenim arhivskim izvorima, u radu se donosi sasvim nov pogled na poimanje cjelokupne livanjske povijesti iz razdoblja osmanske vladavine, poglavito one etnodemografske.

ANDELKO BARUN (*Djelovanje franjevacu na livanjskom samostanskom području do 1860. godine*) u svom se tekstu bavi pastoralnim djelovanjem franjevacu na livanjskome samostanskom području, od osnivanja prvog samostana u Bistrici početkom 14. stoljeća, do osnivanja samostana na Gorici u Livnu 1860. Djelovanje franjevacu na livanjskome samostanskom području autor dijeli na četiri razdoblja, a detaljno se pozabavio s prva tri. Prvo razdoblje je ono bistričkog samostanskoga područja, kada u livanjski kraj pristižu prvi franjevci iz Slavonije. Arheološki otkriveni ostaci samostana sv. Ive na Bistrici, upućuju na moćnog donatora; pretpostavlja se da su to bili knezovi Šubići. Samostan prestaje biti u funkciji u doba osmanske vlasti, a nije poznato kada je definitivno napušten ili

postradao. U drugom razdoblju livanjsko se područje nalazi u ramskom distriktu, odnosno, nakon nestanka bistričkog samostana franjevačka župa Livno pripala je najbližem samostanu u Rami. Samostan u Rami zapaljen je za Bečkoga rata 1687. godine, kada ramski franjevci odlaze u Sinj, a 1700. bivše ramsko samostansko područje dodijeljeno je samostanu u Fojnici, koji sa svojim područjem djeluje kao kustodija. U trećem razdoblju livanjsko je područje u sastavu fojničke kustodije. U tom periodu, godine 1708., župu Livno poslužuju samo dvojica svećenika. Kapelice su građene od pletenog pruća, a svećenici su, da bi udovoljili potrebama vjernika, bili stalno u pokretu. Povoljnije razdoblje nastupa uspostavom Apostolskog vikarijata u Bosni i Hercegovini, kada livanjski kraj prekida stoljetne crkvene veze sa Splitskom nadbiskupijom. Kroza sva ta razdoblja franjevci su se na livanjskome području ponajprije posvećivali evangelizaciji. Kao i u drugim krajevima današnje Bosne i Hercegovine, u doba osmanske vlasti, pa tako i u livanjskome kraju, franjevci ostaju i preuzimaju župni pastoral proširujući horizont svog djelovanja kao nositelji kulture, politički zastupnici i socijalni radnici, a bave se i znanošću, umjetnošću i liječenjem te drugim poslovima.

U posljednjem radu, *Tragovi, časopis za kulturu i društvena pitanja Bibliografija 1983.—1985.*, RUŽICA BARIŠIĆ donosi bibliografiju časopisa *Tragovi*, koji je pokrenut kao godišnjak 1983. godine, ali je ugašen 1985., nakon izlaska samo tri broja. Časopis je obrađivao arheološke, etnološke, povijesne i kulturno-društvene

ne teme, a njegovi suradnici bili su livanjski liječnici, književnici, političari, povjesničari, profesori, umjetnici te istaknuti znanstvenici i povjesničari iz drugih krajeva onodobne Jugoslavije. Časopis je izlazio u izdanju Opštinske zajednice kulture Livno, a tiskan je u Sarajevu, Livnu i Banja Luci.

Ovaj broj *Cleune* sadržava i *Imensko-predmetno i pojmovno kazalo*, što je osobito važno jer omogućava lakše snalaženje i nudi dodatna objašnjenja. Širok raspon obrađenih tema, kao i multidisciplinarni i interdisciplinarni pristup, zainteresirat će velik broj čitatelja za iščitavanje predočenog broja časopisa, a pojedine među njima možda potakne na daljnja istraživanja. Na kraju treba čestitati i uredništvu časopisa (osobito izvršnoj urednici Mariji Marić Baković) na kvaliteti odabranih radova i zaželjeti im daljnji uspjeh u radu te kontinuiranost u izlaženju.

Maja Petrinec